

УДК 726.26-523.4(734.7)

Є.О. Котляр

СИНАГОГА ЕМІГРАНТІВ З МІСТА БЕРЕЖАНИ В НЬЮ-ЙОРКУ: ОБРАЗИ «МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ» В АМЕРИЦІ

У 2013 р. виповнюється 100 років з відкриття синагоги єврейських емігрантів з галицького містечка Бережани в Нью-Йорку – Конгрегації «Бней Яков» / «Сини Якова» (Congregation Bnai Jacob Anshe Brzezan. Вона знаходиться в самому серці району Lower East Side (Нижній Іст-Сайд), поблизу Нижнього Манхеттена, на вул. Стентон (історична адреса – 180 Stanton Street). За місцем свого розташування, вона отримала другу назву – синагога Стентон-стріт / Stanton Street Shul («шул» – з їдиш та німецької – «школа»), одна з назв єврейської молитовні, прийнята в ашкеназійських єврейських громадах). На сайті цієї синагоги, надана історія, сучасне життя і значення синагоги для цього району, що став пам'яттю для нащадків сотень тисяч східноєвропейських єврейських іммігрантів [24]. Історія синагоги, її архітектура і стінопис свідчать про феномен масової єврейської еміграції, особливості збереження духовної та художньої культури східноєвропейських євреїв. На жаль, до ювілею синагога дійшла в жалюгідному стані і потребує реконструкції. Особливо це стосується розписів, які є рідкісним прикладом знищеної в Європі традиції синагогального живопису. Аналізу цієї пам'ятки і присвячена ця публікація.

Історія єврейської еміграції до США, й особливо у Нью-Йорку розглядалася в багатьох працях, серед яких книги Дж. Соріна [20], Г.Сакера [19], Х.Дайнер [10]. Американським синагогам та їх архітектурі також приділялося достатньо уваги (праці М.Рафаель [17], Р.Вішніцер [22], Г. і Д.Штольцман [21] та ін.), на відміну від декорації інтер'єрів. Крім відомої роботи А.Кампфа, що належала до повоєнного часу [15], окремого дослідження декорацій синагог, тим більше східноєвропейської традиції, зроблено не було. Загальний контекст даної публікації вибудовувався на підставі досліджень синагог Нью-Йорка в роботі О.Ісраеловіца [13] і, особливо, видання Дж. Вольфе, присвяченого синагогам Lower East Side, де дається і довідка про дану синагогу [23; 60-62]. Натурні розвідки автора у синагозі Stanton St. Shul були здійснені в 2009-2011 рр. Порівняння цього об'єкту з відповідними європейськими прототипами засновувалися на дослідженнях архітектури та розписів синагог у публікаціях Р.Бернштейн-Вішніцер [1], М. і К.Пехоток [16], Б.Хаймовича [8; 9], О.Бойко [2-4], Є.Котляра [5-7], що дозволило розглянути пам'ятку крізь призму східноєвропейських традицій.

Єврейська еміграція до Америки початку 1880-х рр. відкрила масовий вихід євреїв з охопленої погромами та соціально-економічним занепадом Східної Європи за океан, де вони шукали притулку та перспективи. Громади зривалися зі століттями насиджених місць, формуючи в інших широтах свої земляцтва та субкультурні анклавні. Біженці втікали з тим, що вдалося наспіх взяти на корабель. Вони бігли від переслідувань і погромів разом зі своїми «перинами, суботніми свічниками і самоварами» [10; 7], затверджували на новому місці традиції та звичаї, що склалися в східноєвропейських містечках. І серед вивезеного ними багажу була релігійна, в т.ч. архітектурно-художня традиція, що побутувала на їхній батьківщині. Бажання зберегти свою ідентичність, традиції та звичаї, пам'ять про своє містечко на «малій батьківщині» у Східній Європі – якщо вважати «великою» або історичною батьківщиною Землю Ізраїлю (Ерец-Ісраель) – виявлялося у багатьох формах. Іммігранти зберігали пам'ять про свою батьківщину, за яку трималися як за рятувальне коло в чужому оточенні і сильної конкуренції серед «інших» своїх. Організація громад і синагог здійснювалося за принципом установи земляцтв, що об'єднували вихідців із того чи іншого міста або регіону [23; 30]. Це мотивувало і звернення до «домашніх» європейським форм архітектури, що нагадували залишені в Європі синагоги та були маркером ідентифікації своєї

країни, міста й містечка [7; 270].

Назва єврейських громад та синагог співвідносилися з місцями походження емігрантів. Серед польсько-українських громад переважали вихідці з Галичини, в т.ч. українських етнічних земель і сучасних територій України. Вихідці з тих чи інших земель спочатку оселялися анклавами в певних кварталах. Так, у вищезгаданому районі Lower East Side, де в основному мешкали євреї, коли приїжджали до Нью-Йорку, галицькі євреї заселялися по вулиці Delancey Street [23; 30-31], а також паралельних їй вулиць Stanton і Rivington, на рівні між Avenue B і Avenue C [10; 39]. Однак великий приплив євреїв з Росії у 1905 р. зламав ці демаркаційні лінії, і пізніше громади облаштовувалися там, де знаходили вільне місце [23; 31]. Ще сьогодні на фасадах збережених будівель можна прочитати написи, що відсилають до міст і містечок сучасної України, звідки виїжджали єврейські біженці, серед них синагоги вихідців із Межерича (Anshe Meseritz Synagogue), Підгайців (Masas Benjamin Anshe Podhaice), Проскурова – нині Хмельницький (Center of the Proskurover Zion Congregation), а також Бережан – Stanton St. Shul та ін.

Східноєвропейська еміграція була вкорінена у світ єврейського містечка – *штетлу*. Сформовані в єврейських містечках Речі Посполитої духовні та культурні традиції, а поряд із ними архітектурні типи синагог і їх розписи, багатий символічний репертуар і художній мова єврейського мистецтва в цілому, фольклор, світ Тори, *мідрашей* і месіанських очікувань – ось той культурний конгломерат східноєвропейської єврейської ментальності, що взяли з собою на чужину біженці. Відомий дослідник американських синагог О.Ісраєлович називав його «old-world shtetl style» [14; 108], коли говорив про синагоги східноєвропейських емігрантів. Ці думки розвивав і його колега С.Грубер, коли вказував про вплив єврейських божниць Речі Посполитої на емігрантські синагоги в Америці [12]. Різноманітність використання східноєвропейських єврейських трендів у синагозі бережанських емігрантів, ступінь збереження споруди, її локація в районі Lower East Side – серці єврейської імміграції в Нью-Йорку дозволяє стверджувати, що цей об'єкт можна вважати найбільш виразним і одночасно типовим прикладом віддзеркалення історико-культурної пам'яті східноєвропейської єврейської імміграції в Америці.

Єврейські емігранти з Бережан створюють свою громаду Congregation Bnai Jacob Anshe Brzezan у Нью-Йорку ще у 1893 р. Через 20 років, у 1913 р. громада вибудовує синагогу.

Внутрішні міграції євреїв та їх переїзд з Lower East Side до більш перспективних районів, а також витіснення багатьох синагог у ході реконструкції нижнього Манхеттена в 1950-х рр., позначаються і на громаді бережанських євреїв. У 1952 р. вона об'єднується з конгрегацією Joseph Dudel Macheneh Ephraim, що складалася з вихідців двох інших польських міст Підкарпатського воєводства – Риманува і Блузова [24]. Сьогодні громаду вже практично нічого не пов'язує з далекими галицькими корінням, крім розуміння історичного значення цієї пам'ятки.

Будівлю синагоги зводять не на порожньому місці, а на основі існуючих споруджень. Це обумовлено умовами поселення та проживання іммігрантів у великих урбаністичних центрах Америки, в даному випадку Нью-Йорку. Місця їх нового життя, а також архітектуру багатьох синагог, визначала забудова в дусі *tenement* – багатоквартирних житлових будинків. Зовні вони виглядали високими і вузькими будинками, які йшли вглиб кварталу, а на головну вулицю виходили вузькими піднесеними вгору фасадами. Такі будівлі отримували гіпертрофовану глибину, яка в декілька разів перевищувала ширину споруди. Синагога громади Anshe Brzezan репрезентує такий випадок. Глибина триповерхової будівлі сягає 30 метрів, що вп'ятеро перевищує шестиметрову ширину фасаду. Будівля буквально втиснулася в щільну забудову вулиці і разом з сусідньою спорудою була «затиснута» двома багатоповерхівками. На тлі цих типових для *tenement-style* будівель – 5-ти і 6-ти поверхівок із винесеними назовні сходами «чорного», запасного виходу, синагога виглядає підкреслено екстравагантно.

В архітектурному вирішенні синагоги поєднуються американські і європейські риси.

Крім структури *tenement-style*, споруда побудована в традиціях пізнього Федерального стилю, характерного для колоніальної архітектури США. Однак все це подано у модернізованому вигляді. У композиційному відношенні це симетрична осьова будівля, оформлена по фасаду із застосуванням неокласичних елементів (мотиву пілястр, фронтона і антаблемента) і романських мотивів (круглі вікна), при суміщенні різьбленого порталу та цегляної кладки. Одночасно тут видно прийоми європейського зодчества і ремінісценції оборонних синагог Східної Європи [3]. У деяких із подібних будівель нарочито включалися архітектурні елементи дерев'яних і кам'яних синагог Східної Європи: бокові башточки з куполами, центральне вікно – троянда і пр. Саме такі два вікна видно у вирішенні синагоги бережанських євреїв. Ця деталь, особливо верхнє кругле вікно і два рознесені по обидві сторони від нього вертикальних віконних отвору з напівкруглим завершенням, також відсилають нас до «родового» аналогу – Великої синагозі в Бережанах, побудованої 1718 р. Фасади цієї синагоги вирішені з використанням арочних та круглих вікон. Як вказує О.Бойко, круглі віконні прорізи бережанської синагоги запозичені з львівської Передміської синагоги XVII ст., яку в 1870 р. реконструювали. Ярус з круглими вікнами бережанської синагоги замінив аттиковий пояс старих оборонних синагог. Власне, під час реконструкції і з'явилися круглі вікна, які незабаром стали маркером галицьких синагог [2; 53, 4; 72-73; 135; 141]. Ці мотиви бачимо і в дещо іншому композиційному втіленні, і в архітектурі синагоги бережанських євреїв у Нью-Йорку. Обрамлення цих вікон у вигляді виступаючих на лицьовій поверхні архівольтів також підкреслює зв'язок з аналогічним обробленням архітектурних прорізів і членувань синагоги в Бережанах.

Обидві синагоги об'єднує єдине джерело – відсилання до синагог оборонного типу. Але якщо галицька синагога успадковує цей тип морфологічно, то в нью-йоркській – використовується оригінальний прийом, який не зустрічаємо ще будь-де. Архітектор включає в оформлення фасаду дві невеликі квадратні ніші, розміщуючи їх симетрично від центральної осі між вікнами другого і третього поверхів. Ніші заглиблені і заповнені фрагментами аркатури – типового елемента оборонних синагог Польщі XVI – XVIII ст. Сліди єврейської архітектурної традиції нібито «заховані» за каркасом нової американської за духом синагоги. Задум архітектора посилює те, що арки глухої аркатури не вписані в квадратні ніші цілком. Вони навпаки, неначе зрізані по центральних осях, посилюючи просторовий ефект і динаміку накладення «двох культурних шарів». У цьому бачиться символічний посыл, що нове життя будується на фундаментах старої традиції – східноєвропейської. Композицію фасаду завершує високий парапет, де чергуються цегляна кладка і три оштукатурені ніші з профільованим обрамленням (у центральному полі розміщений *маген-давид*), що також підкреслює зв'язок з аттиками мурованих синагог Речі Посполитої.

Вирішення інтер'єру синагоги і стінописні декорації демонструють суміщення архітектурного простору *tenement-building* і елементів східноєвропейської традиції. Молитовний зал синагоги непропорційно подовжений по осі від входу до *Арон Кодешу*. Виступ поперек бічних стін у центрі зали вказує на те, що синагога облаштована на підставі зрощення двох сусідніх будівель або приміщень. На відстані третини довжини зали від *Арон Кодешу* встановлена *біма* – піднесення для читання сувоїв Тори. Це місце з боку стелі підтримано додатковим підсвічуванням природного світла: *біму* висвітлює восьмигранний світловий ліхтар, що прорізає стелю і завершується склінням у вигляді восьмигранної піраміди. Така форма невеликого купола глибоко символічна і натякає на низку семантичних ремінісценцій [6]. Перш за все, вона співвідноситься з восьмигранними внутрішніми куполами дерев'яних синагог XVIII-XIX століть, що виникають у Речі Посполитій в ході розвитку синагогальної архітектури та її подальшої сакралізації. З ними генетично пов'язана і октогональна *біма* у формі криної кафедри-ротонди – «мініатюрного храму, увінчаного забороненим куполом» [1; 399], як її називала видатна дослідниця єврейського мистецтва Р.Бернштейн-Вішніцер. Така *біма*-октогон стала типовим елементом оздоблення дерев'яних і

мурованих синагог Східної Європи. Всі ці форми сходили до своєї джерельної моделі – мусульманської святині Куббат ас-Сахра – т.зв. Купола Скелі – будівлі октогональну форму з куполом, зведеної на місці зруйнованого Єрусалимського Храму [9]. Цей об'єкт отримав особливий статус і увагу в італійському мистецтві та художній культурі італійських євреїв: друкованих книгах, синагогальних завісах – *парохетах*, шлюбних контрактах – *ктуббот*. Починаючи з XVI ст., він ототожнюється в єврейській свідомості з місцем майбутнього Храму, відбудованого у месіанську добу [18; 301-303]. Разом із тиражами єврейських книг і «експортом» італійської архітектурної школи ці ідеї перекидаються до Східної Європи і стають частиною єврейської традиційної культури, яка панувала аж до Голокосту. Згодом вони переносяться і до країн єврейської еміграції.

Декоративне оздоблення інтер'єрів синагог східноєвропейських емігрантів також наслідувало родові традиції. Представники багатьох традиційних єврейських професій, в т.ч. майстри, що декорували синагоги, виготовляли *Арон Кодеши* та інше ритуальне начиння, виявилися серед іммігрантів і продовжували обслуговувати релігійно-общинне життя, а також шукати для себе нові професійні перспективи. Складний шлях інтеграції цих майстрів до американської дійсності та відповідної трансформації їхнього «мистецтва *штетлу*» був показаний на великій виставці «Gilded Lions and Jeweled Horses. The Synagogue to Carousel. Jewish Carving Traditions», яка експонувалася 2007 р. у музеї Американського народного мистецтва в Нью-Йорку [25]. Тут представлено мистецтво єврейських різьбярів по дереву, яке спочатку перенесено в синагоги єврейських іммігрантів, а пізніше трансформувалося в індустрію розваг – галузь *entertainment*. Живописний декор у синагогах також активно використовували в період масової імміграції, але на порубіжжі 1930-1940-х рр. він сходить з авансцени через невідповідність новим ідеалам американського єврейства. У синагогах пізнішого часу подібний декор використовувались як символи пам'яті зниклої цивілізації *штетлу*. Це вже не було художнім втіленням живої єврейської традиції – її замінила нова культурна парадигма успішного і процвітаючого американського єврейства.

Розписи в синагоги Stanton St. Shul в Нью-Йорку виконані до 1939 р. і являють рідкісний, хоча і не єдиний збережений приклад східноєвропейської синагогальної декорації. Живописні декорації Stanton St. Shul анонімні, як, утім, і розписи інших збережених синагог цього району Нью-Йорка і взагалі молитовень східноєвропейських іммігрантів. До живописного ансамблю входять декорації стін чоловічого партеру – першого поверху молитовного залу – бічних стін і стіни з *Арон Кодешем*. Бічні стіни зоновані прямокутними полями з намальованими колонами, в які вписані Знаки Зодіаку. Вони розміщені по шість на кожній стіні, причому самі знаки вписані в картуші, що обіграються квітковими пагонами. Дві парні композиції, що фланкують *Арон Кодеш*, зображують тему святих місць Ерец-Ізраель, у даному випадку, це вежа царя Давида в Єрусалимі і гробниця праматері Рахелі на під'їзді до Віфлеєму.

Зодіакальний цикл і святі місця Землі обітваної стали найбільш популярними сюжетами східноєвропейської системи розписів синагог. Перший цикл з'являється у розписах дерев'яних синагог Східної Європи на межі XVII-XVIII ст. у Гвіздеці та Ходорові. Другий цикл став входити до синагогальної декорації наприкінці XIX ст. з посиленням палестинофільства, національної самосвідомості та сіоністського руху. Тоді есхатологічні месіанські уявлення про повернення до Ерец-Ізраелю, характерні для «картини світу» релігійного єврейства, стали витіснялися практичною діяльністю по заселенню Палестини [7; 272]. Популяризації цього циклу сприяла друкована продукція з видами святих місць, налагоджена в Єрусалимі і в Європі, що отримала широке ходіння в єврейському середовищі і служила зразками для розписів [8; 21-22].

Повертаючись до теми двох композицій зі святими місцями, зазначимо, що, незважаючи на те, що сюжети вирішені в примітивній манері (малюнок, палітра, відсутність лінійної та повітряної перспективи, трактування), іконографічно вони сходять до розповсюджених аналогів – поштових листівок. Ці та інші відомі ракурси біблійних пейзажів

і будівель брали за основу багато художників, які розписували синагоги незалежно від подальшої манери виконання розпису. Цікавим є те, що у сюжеті з могилою Рахелі художнику-аматору не завадило вирішити гробницю на тлі ефектного вечірнього заходу (або світанку (?), який надав особливу романтичність усьому образу. В цьому позначився вплив європейського жанрового живопису, що був характерною тенденцією в синагогальних декораціях того часу [8; 22].

Трактування зодіакального циклу загалом традиційне, але в деяких сюжетах проглядаються водночас слов'янські мотиви, елементи американізації, а також вплив творів сучасного єврейського мистецтва. Так, знак «Діва» автор трактує у вигляді жіночої руки, що тримає колосся пшениці та визирає з рукава т.зв. *вишиванки* – традиційної, вишитої орнаментом української блузки. У знаку «Рак» замість річкового рака, характерного для Східної Європи, натуралістично зображено лобстера, прийнятого в американській кухні. Приклад трактування знаку «Стрілець» відкриває зовсім новий план семантичної інтерпретації цього традиційного мотиву. Відповідно до прийнятої іконографії, що сходила до розписів дерев'яних синагог XVIII ст. у Галичині та Поділлі, художник зображує руку, що натягує тятиву лука зі вставленою стрілою. Але на відміну від тих зразків, що відомі, автор розписів вирішує і деталізує навколишній пейзаж, що навіває цікаві паралелі і адресує до тогочасних актуальних ідей. У цій композиції лук «Стрільця» спрямований у бік фортеці з храмом на горі, над яким простяглася веселка. Бачимо певний прообраз – ілюстрацію єврейського графіка Ефраїма-Моше Лілієна до збірки віршів Моріса Розенфельда (1862-1923 рр.) «Пісні гетто», яка вийшла друком у 1902 р. Тут зображено постать старого, облуптаного колючим плющем зі зміями. Його погляд спрямований у бік екзотичного східного пейзажу з містом на скелі в променях вранішнього сонця. Метафора очевидна. Старий – містечковий єврей, заточений у *галуті* (з івр. – «вигнанні»), східне місто на скелі – «країна, яка тече молоком і медом» (Шмот 3:8) – Ерец-Ізраель. Тобто цей сюжет вже отримує нову, сіоністську конотацію.

Аматорську стилістику живопису нагадують багато деталей. Принципи композиційної членування стіни, відсутність сомасштабності зображень, стилістика і живописна манера трактування сюжетних мотивів і невиразних рослинних форм, які замінили прийнятий орнаментальний декор, нарешті, досить умовна, якщо не сказати більше, живописна імітація оздоблювального каменю – все підкреслює непрофесійність підхід. Особливо це помітно у порівнянні з іншою синагогою в Lower East Side – Bialystoker Shul, побудовано вихідцями з польського м. Білосток. Вона, у свою чергу, є репрезентативним типом палацового живопису з чітко продуманою комбінацією архітектурних, пейзажних і орнаментальних мотивів. Відзначимо ще той факт, що багато синагог у Східній Європі в першій третині ХХ ст. розписували народні майстри. Це свідчило не стільки про відсутність митців із відповідною освітою і практичним досвідом, скільки про силу народної традиції і справжнього релігійного духу. Можливо, подібний орієнтир на таку архаїчність художньої мови був програмною декларацією традиції розпису синагог, що існувала у далеких від художніх центрів містечок протягом століть. Виходячи з цього, можна припустити, що декорації не були реалізовані за нормами професійного декоративного живопису цілком умисно. Це нарочито посилювало метафізичність синагогального простору і більш гостро виражало те явище, яке відомий дослідник синагогальних розписів Б.Хаймович називав «феноменом чистого релігійного духу, втіленим у пластичних формах» [8; 124-125]. Разом із тим, не можна не відзначити, що примітивне виконання розпису знижувало не тільки її художній рівень, а й аксіологічну потенцію всієї традиції, поступово девальвуючи її сутність.

Те, що стилістика цих розписів не була унікальною, свідчать збережені знімки ще однієї синагоги у Lower East Side, яку кілька років тому викупили під приватні апартаменти (інтер'єри та розписи нажалі втрачені). Її назва Kehilas Bnei Moshe Yakov Anshe Zawichost veZosmer / 8th Street Synagogue (NYC, 108 East 1th Street) вказує, що вона побудована вихідцями з двох інших польських міст – Завіхоста та Зосмера (так євреї називали

Сандомир). Ця синагога, побудована 1908 р. [11; 30], так само являла тип витягнутої в довжину будівлі – *tenement-style*. Подібно бережанській синагозі, тут також на стінах розміщувалися знаки Зодіаку [23; 154-157]. Крім цього, і сюжети, і композиційно-пластичне трактування зодіакального циклу були схожі у двох синагогах. Можемо співвідносити їх з далеким географічно, але близьким культурно аналогом – знаками Зодіаку в розписах синагоги у Сандомирі, невеликому містечку в Польщі, з якої виходила одна частина парафіян цієї нью-йоркської синагоги. Родинне місто іншої – Завіхост, знаходилось за 20 км. від Сандомиру. Розписи склепінь сандомирської синагоги, де розміщено знаки Зодіаку, виконані професійним майстром між 1921 і 1936 рр. [16; 329-331] в одному дусі з іншими синагогами Галичини. Але їх композиційний характер – розміщення знаків на тлі пейзажів у декоративних живописних обрамленнях на зразок картушів, споріднювало розписи у всіх трьох згаданих синагогах. Слід підкреслити, що в обох нью-йоркських синагогах зодіакальний цикл був розміщений вздовж довгих бічних стін і розділявся прямокутними рамами або пілястрами. На відміну від них, у Сандомирі, і в цілому у Східній Європі цей мотив знаходився у розписах склепінь чи скелі, що відповідало символічній репрезентації неба. Це спотворювало прийняту в Східній Європі ієрархічність програми розпису і свідчило про те, що цей мотив вже не працював у системі сакралізації молитовного простору, а залишався лише зовнішньою ознакою їх ідентичності, зводячи нанівець величезний смисловий потенціал, закладений релігійним світосприйняттям східноєвропейських євреїв.

Таким чином, синагога бережанських євреїв Stanton Street Shul стала подвійним символом. З одного боку, вона уособлювала дух і форму східноєвропейської єврейської спадщини – культури *штетлу*, перенесену з «малої батьківщини» євреїв до Нового Світу. З другого – була місцем пам'яті єврейських іммігрантів, що здійснили свій історичний вихід з *галуту* – «Єгипту» Східної Європи. Історія побудови цієї синагоги та її архітектура свідчать про поєднання багатьох елементів східноєвропейської культури з американською дійсністю і, нарешті, інтеграції біженців до американського контексту. Розписи синагоги свідчать про аматорський характер виконання, що може пояснюватися однією з тенденцій східноєвропейської традиції, що бере початок із народної культури. Разом із тим, тут важко судити про навмисну стилізацію. Наївний, навіть недбалий характер живопису свідчить про те, що в умовах важкого іммігрантського життя громаду більше турбувало зовнішнє уподібнення прийнятим на «малої батьківщині» нормами, ніж професійні, а значить, вартісні декорації. У свою чергу, це говорить про певну інертність даної традиції та її занепад. В трактуваннях мотивів розпису відчуваються паралелі з іншими аналогами – синагогами в Нью-Йорку і в Східній Європі, поєднання слов'янських і американізованих мотивів, певні іконографічні джерела.

Синагога Stanton St. Shul потребує термінової реставрації. Але далеко не всі усвідомлюють її цінність та значущість. Одне з пояснень цьому я отримав в інтерв'ю з рабином Stanton St. Synagogue, раббі Джошем Ютером (Josh Yuter) у травні 2011 р. На його думку, сучасні американські євреї соромляться цих містичних символів, які їм вже чужі. Але для тих, хто дивиться на цю спадщину зі Східної Європи, де 70 років тому єврейський світ був практично стертим, дана проблема бачиться інакше. Нам уявляється, що сліди художньої спадщини східноєвропейської цивілізації, зокрема, у вигляді розписів синагог треба шукати вже не в Східній Європі, а в місцях масової еміграції євреїв у США, Канаді, Ізраїлі, Латинській Америці та інших регіонах. І хоча ці збережені зразки є вторинним сплеском традиції розписів синагог, що формувалася століттями, з неминучими в подібних випадках, зниженнями й втратами її повноти та оригінальності, вони ще передають її живий дух і форму. Саме тут, у «далеких палестинах», відокремлених морями і океанами від «малої батьківщини» східноєвропейських євреїв, цей дух і форму ще можна знайти, зафіксувати і спробувати зберегти.

Список використаної літератури

1. **Бернштейн-Вишницер Р.** Искусство у євреїв в Польщі и Литві / Р.Бернштейн-Вишницер // История євреїв в Росії. – М.: Мир, 1914. – Т. XI. История єврейского народа.
2. **Бойко О.** Велика синагога в Бережанах / О.Бойко // Пам'ятки України: Історія та культура. – К., 2013. – № 5 (травень). – С. 50-55.
3. **Бойко О.** Оборонні синагоги Західної України / О.Бойко // Народознавчі зошити (Львів). – 2000. – № 2. – С. 337-346.
4. **Бойко О.** Синагоги Львова / О.Бойко. – Л.: ВНТЛ-Класика, 2008.
5. **Котляр Е.** Восточноевропейская традиция росписей синагог и ее региональные центры на исторических землях Украины: К постановке проблемы / Е.Котляр // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Х.: ХДАДМ, 2010. – № 8 (Сходознавчі студії. – Вип. 3. «Єврейське мистецтво і український контекст. Обрії традиційної художньої культури»). – С. 50-101.
6. **Котляр Е.** Иерусалимский Храм в итальянском искусстве: модель для восточноевропейских синагог / Е.Котляр // Науч. тр. по иудаике: Материалы XVIII Междунар. ежегодной конф. по иудаике. – М.: Сэфер, 2011. – Т. I. (Академическая серия. – Вып. 34). – С. 347-393.
7. **Котляр Е.** Образи сакральної географії у розписах синагог східноєвропейської традиції / Е.Котляр // Мистецтвознавство України. – К.: НАМУ, 2012. – Вип. 2. – С. 269-274.
8. **Хаймович Б.** «Дело рук наших для прославления». Росписи синагоги Бейт Тфила Беньямин в Черновцах: Изобразительный язык єврейского мастера / Б.Хаймович. – К.: Дух и литера, 2008.
9. **Хаймович Б.** О символике Храма в синагогах Восточной Европы / Б.Хаймович // Канон и свобода. Проблемы єврейского пластического искусства. – М., 2003. – С. 65-71.
10. **Diner H.R.** Lower East Side Memories. A Jewish Place in America / H.R. Diner. – Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2000.
11. **Dunlap David W.** From Abyssinian to Zion: A Guide to Manhattan's Houses of Worship / David W. Dunlap. – New York: Columbia University Press, 2004. – P. 30.
12. **Gruber S.** Polish Influence on American Synagogue Architecture / S.Gruber // Jewish Artists and Central-Eastern Europe. Art Central – Identity – Heritage from the 19th century to the Second World War. (Ed. by Jerzy Malinowski, Renata Piatkowska, Tamara Sztyma-Knyasiecka). – Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2010. – P. 145-154.
13. **Israelowitz O.** Synagogues of New York City / O.Israelowitz.. – New York: Dover Publications, Inc., 1982.
14. **Israelowitz O.** Synagogues of the United States: A Photographic and Architectural Survey / O.Israelowitz. – New York: Israelowitz Publishing, 1992.
15. **Kampf A.** Contemporary Synagogue Art. Developments in the United States, 1945-1965 / A.Kampf. – N.Y.: Union of American Hebrew Congregations, 1966.
16. **Piechotkowie M. and K. Brama Nieba.** Boznice murowane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. – Warsaw: Wydawnictwo Krupski, S-ka, 1999.
17. **Raphael M.L.** The Synagogue in America. A Short History / M.L. Raphael. – New York and London: New York University Press, 2011.
18. **Sabar Sh.** Messianic Aspirations and Renaissance Urban Ideals: The Image of Jerusalem in the Venice Haggadah, 1609 / Sh. Sabar // The Real and Ideal Jerusalem in Jewish, Christian and Islamic Art / Jewish Art. Journal of the Center for Jewish Art. – Jerusalem, 1997-1998. – V. 23/24. – P. 295-312.
19. **Sachar H.M.** A History of the Jews in America / H.M. Sachar. – New York: Knopf, 1992.
20. **Sorin G.** Tradition Transformed. The Jewish Experience in America / G.Sorin. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1997.
21. **Stolzman H. and D.** Synagogue Architecture in America: Faith, Spirit, and Identity / Henry and Daniel Stolzman. – Melbourne: The Image Publishing Group Pty Ltd. 2004.

22. *Wischnitzer R.* Synagogue Architecture in the United States. History and Interpretation / R. Wischnitzer. – Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1955.

23. *Wolfe G.R.* The Synagogues of New York's Lower East Side / G.R. Wolfe. – New York: University Press, 1978. – P. 60-62.

24. *www.stantonstshul.com*, режим доступу: 6.11.2013.

25. *Zimiles M.* Gilded Lions and Jeweled Horses: The Synagogue to the Carousel. Jewish Carving Traditions / M. Zimiles. – Hanover-London: University Press of New England, 2008. – 172 p.

Резюме

Досліджується історико-культурний контекст, архітектура та розписи синагоги єврейських емігрантів, вихідців із галицького м. Бережани в Нью-Йорку (побудована в 1913 р., розписи виконані до 1939 р.). Синагога стала символом східноєвропейської єврейської еміграції, перенесення її культурної спадщини та архітектурно-художніх традицій, що склалися в містечках Східній Європі і були знищені під час Голокосту.

Ключові слова: синагога, єврейська еміграція, Нью-Йорк, Бережани, історія, архітектура, розписи, східноєвропейська традиція, культурна пам'ять.

Summary

Kotlyar E.O. The Synagogue of immigrants from Berezhany in New York: images of «Small Homeland» in America

The article investigates the historical and cultural context, architecture and wall-paintings of the synagogue of Jewish immigrants, who came from the Galician town of Berezhany in New York (the building was built in 1913, the murals were made before 1939). The synagogue became a vivid symbol of Eastern European Jewish emigration, transportation of its cultural heritage, architectural and artistic traditions that had developed in shtetls of Eastern Europe and were destroyed during the Holocaust.

Key words: Synagogue, Jewish immigration, New York, Berezhany, history, architecture, painting, Eastern European tradition, cultural memory.

Аннотация

Исследуется историко-культурный контекст, архитектура и росписи синагоги еврейских эмигрантов, выходцев из галицийского г. Бережаны, в Нью-Йорке (построена в 1913 г., росписи выполнены до 1939 г.). Синагога стала символом восточноевропейской еврейской эмиграции, переноса ее культурного наследия и архитектурно-художественных традиций, которые сложились в Восточной Европе и были уничтожены во время Холокоста.

Ключевые слова: синагога, еврейская эмиграция, Нью-Йорк, Бережаны, история, архитектура, росписи, восточноевропейская традиция, культурная память.

Надійшла до редакції 22.11.2013 р.